

περὶ (ἀρχικῆς) ζωϊκῆς δυνάμεως, τῆς βιοκρατικῆς ἀπόψεως, δὲν εὗρεται τὴν γνώμην του περὶ τῶν ἑπτὰ αἰνιγμάτων εἰς τὸν κόσμον ὡς ἀποτέλεσμα ἀκριβῶν ἐρευνῶν, ἀλλὰ παρεδέχθη τὰ ἑπτὰ αὐτὰ αἰνίγματα ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ἀρνούμενων θεὸν καὶ ψυχὴν, κατὰ τῶν φυσιολόγων V o g t, M o l e s h o t t κ.ἄ. ἐννοεῖται ὅμως καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀποδεικνύοντας (τοὺς δῆθεν ἀποδεικνύοντας) τὴν ὑπαρξίν θεοῦ καὶ ψυχῆς· ὁ D u - b o i s - R e y m o n d, ὡς φυσιολόγος, παραδέχεται μ' ὅλα ταῦτα π.χ. τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς ὡς ζήτημα δυνάμενον νὰ λυθῆ ποτέ εἰς τὸ μέλλον.

Ἐπὶ τοιούτων ἐσφαλμένων ἀπόψεων βασίζεται ὅμως ὅτι ὁ V i c k e r s h o w ἀρνεῖται ρητῶς τὸ δυνατόν τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστήμης. Δὲν εἶναι ἐσφαλμένον ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι κατ' αὐτὸν μία ὑποθετικὴ συμπλήρωσις τῆς ἀκριβοῦς ἐρεύνης εἰς μίαν γενικὴν ἀποψιν τῆς φυσικῆς καὶ πνευματικῆς πραγματικότητος, σφάλλει ὅμως διότι ἀρνεῖται ὅτι τοιαύτη ἀποψις ἔχει λόγον ὑπάρξεως καὶ εἶναι δυνατὴ ὡς ἐπιστήμη. Δηλαδή παραγνωρίζει ὅτι εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἀκριβοῦς ἐρεύνης ὄχι μόνον ἡ φύσις ὡς τοιαύτη, ἀλλὰ καὶ πᾶν πνευματικὸν λεγόμενον φαινόμενον, πᾶν περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως καὶ ὅτι τότε ἡ φιλοσοφία δὲν θ' ἀποτελῆ μίαν ὑπόθεσιν ἔξω πάσης ἐπιστημονικῆς ἀξίας, ἀλλὰ συναρμογὴν τῶν πορισμάτων ὅλων τῶν ἐρευνῶν εἰς μίαν γενικὴν ἀποψιν τοῦ κόσμου, μὲ τὸν χαρακτῆρα ὅτι ὡς συνδυασμὸς ἐπιστημονικῶν πορισμάτων θὰ ἔχη (ὅπως καὶ ταῦτα) καὶ ἐπιστημονικὴν καὶ ὑποθετικὴν ἀξίαν⁽¹⁾, παραγνωρίζει δὲ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φιλοσοφίας.

3. Ἡ γ ν ω σ ε ο λ ο γ ι κ ῆ ἀ π ο σ ὕ ν θ ε σ ι ς τ ῆ ς φ ι λ ο σ ο φ ί α ς.

Ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ ἀμέσως δεδομένου.

Ὅτε οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐν τῇ μέθῃ τῆς ἐποχῆς τοῦ Π ε ρ ι κ λ έ ο υ ς ἐνησχολοῦντο εὔσχολοι (ἄεργοι) μὲ τὸν «νοῦν», τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν τοῦ Ἀ ν α ξ α γ ὄ ρ ο υ, ὑπῆρχε καὶ ἓνας

1. Πρβλ. περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ εἰς τὸ δεύτερον μέρος.

νηφάλιος πρακτικὸς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν νηφαλιότητα αὐτὴν γνήσιον τέκνον τῶν Ἀβδήρων, εἶχε μεταναστεύσει εἰς Ἀθήνας καὶ προσεπάθει, δυστυχῶς ματαίως, νὰ φέρῃ εἰς τὸν εἰς μέθην εὐρισκόμενον Ἀθηναῖον τὰ καθήκοντά του εἰς συνείδησιν· ματαίως, λέγω, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων εἰς τὸν ζῆλον του κατὰ τοῦ ἐκφυλισθέντος καὶ ἐκφυλιζομένου ἑλληνικοῦ βίου τὸν εἶχε τελείως κακῶς ἐννοήσει καὶ παρεξηγήσει καὶ τὸν συγκατηρίθμιζε μὲ τοὺς ἀθλίους νεωτέρους σοφιστάς, μόνον καὶ μόνον διότι ἐκεῖνος καὶ μάλιστα ὡς ὁ πρῶτος ὠνόμαζεν ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν του σοφιστήν. Ἐκεῖνος ἐννοοῦσε μὲ τὴν λέξιν σοφιστῆς τὸν διδάσκαλον, ἡ δὲ ἱστορία εἶναι ὑποχρεωμένη, κρίνουσα ἀντικειμενικῶς τὴν τότε κατάστασιν, τὴν δρᾶσίν του καὶ τὴν διδασκαλίαν του, νὰ προσάγῃ εἰς αὐτὸν τὸν διδάσκαλον τῆς πρακτικῆς ἀστικότητος καὶ τῆς ἀρετῆς τὰ σέβη της. Ὁ διδάσκαλος αὐτὸς εἶναι ὁ Πρωταγόρας. Αἱ γνῶμαι του παρεμορφώθησαν ἀργότερα ἀπὸ ἀβροδιαίτους μηδεμίαν ἠθικὴν ἀξίαν ἔχοντας ἄνδρας, ἀπὸ τοὺς νεωτέρους σοφιστάς, καὶ ἀπὸ τοὺς τὰ πάντα παραιτοῦντας ὁπαδοὺς τῆς σκέψεως· ἀλλὰ ὁ ἴδιος ἦτο μακρὰν, πολὺ μακρὰν τῆς σκέψεως καὶ τοῦ ἐκλύτου (ἀκρατοῦς) βίου. Ἡ διδασκαλία του ἦτο: περὶ τῶν θεῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζω τίποτε, διότι δὲν μοῦ δίδονται κατ' ἄμεσον τρόπον· μόνον τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον διδόμενον (δεδομένον) εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζω, νὰ γινώσκω, τὸ δὲ κατ' ἄμεσώτατον τρόπον πράγματι δεδομένον (διδόμενον) εἶναι ὁ βίος μου εἰς τὰς ποικιλωτάτας σχέσεις του, ὡς ὁ βίος κατ' ἴδιαν ἀνθρώπου, ὡς ὁ βίος μέλους μιᾶς οἰκογενείας καὶ ὡς ὁ βίος πολίτου· ὥστε πρέπει ν' ἀπαρνηθῶμεν πᾶσαν ματαίαν διανοητικὴν κατασκευὴν, νὰ καταγινώμεθα μὲ μόνον αὐτό, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ γνωσθῆ, τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον καὶ νὰ προσπαθήσωμεν νὰ τὸ κατανοήσωμεν.

Ὁ Πρωταγόρας ἔλυσε τὸ θέμα του αὐτὸ ἀξιόλογα, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρῃ ἐδῶ τὸ θέμα μου, ποία ἦτο ἡ λύσις του αὐτῆ καὶ ἐὰν διεξήχθη ἐπιστημονικῶς. Ἡθέλησα μόνον νὰ δείξω ὅτι ὁ Πρωταγόρας εἶναι ὁ πρωτουργὸς τῆς νεωτέρας διδασκαλίας περὶ τοῦ «κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου». Τὴν

ἄποψιν ὅμως αὐτὴν, ἐννοεῖται, θὰ τὴν κρίνω ἀκόμη.

Δὲν εἶναι πλέον γνωστόν, πῶς ὁ Πρωταγόρας εἶχεν ἴσως θεμελιώσει τὴν «πραγματιστικήν», τὴν «θετικιστικήν» ἄποψίν του, ἥτοι ἀκριβῶς τὴν διδασκαλίαν του περὶ τοῦ δυναμένου νὰ γνωσθῆ, περὶ τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου. Ἡ περίφημος γενομένη ἐκφρασίς του: ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μέτρον ὄλων τῶν πραγμάτων, τῶν ὑπαρχόντων ὅτι (καὶ πῶς) εἶναι καὶ τῶν μὴ ὑπαρχόντων ὅτι (καὶ πῶς) δὲν εἶναι («πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων, ὡς ἔστι, τῶν δὲ μὴ ὄντων, ὡς οὐκ ἔστι»), ἡ γνώμη του αὐτὴ ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐξήγησιν, τὴν ὁποῖαν δίδει ὁ Πλάτων εἰς αὐτὴν, ἐξηγουμένη μᾶλλον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὅλης δράσεως τοῦ Πρωταγόρου, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀπόρροια γνωσεολογικῶν ἐξηγήσεων· ὁ Πρωταγόρας περιεφρόνει τὰς διανοητικὰς κατασκευάς· ἡ γνώμη του ἐκεῖνη ἦτο μᾶλλον τὸ συμπέρασμα μελέτης τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἐμπεριέχει τὴν δυνατότητα νὰ γίνῃ χρῆσις αὐτῆς γνωσεολογικῶς. Δὲν εἶναι ὅμως γνωστόν πάλιν, εἰς ὃν ὁ Πρωταγόρας ὁ ἴδιος ἐκ τῶν ὑστέρων ἔκαμε γνωσιολογικὴν χρῆσιν αὐτῆς. Ὡστε γνωστόν εἶναι κυρίως μόνον ὅτι, ὅπως εἶπα, κατ' αὐτὸν ὡς τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον εἶναι ὁ βίος, ὥστε καὶ ζήτημα εἶναι μόνον ὁ τρόπος τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Παρομοίαν δὲ ἄποψιν ἀνέπτυξαν ἔπειτα, μετὰ μακρὰν λησμοσύνην, καὶ ὁ Comte ἐν Γαλλίᾳ καὶ ὁ Feuerbach ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ Comte⁽¹⁾ προσεπάθησε μάλιστα ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἄποψις αὐτὴ εἶναι ἡ ἄποψις τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὴν πνευματικὴν τῆς ἐξέλιξιν· τὸ γενικὸν πνεῦμα, λέγει, ἦτο ἀρχικῶς θεολογικόν, ἔγινε ἔπειτα μεταφυσικὸν καὶ τείνει τῶρα τέλος πρὸς τὸν θετικισμόν, ἥτοι πρὸς ἐνασχόλησιν μόνον μὲ τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν αἰτίαν, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον τούτου δεδομένου. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Comte ἦτο πεπεισμένος ὅτι ἡ κυρία ἐπιστήμη εἶναι πλέον ἡ κοινωνιολογία, ἥτοι ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία θέλει νὰ γνωρίσῃ τὴν κοινωνίαν καὶ

1. Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 33 κ. ἐ.

τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων διὰ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν εὐτυχῆ θετικιστικὴν κοινωνίαν. Ὁ F e u e r b a c h⁽¹⁾ πάλιν ἔλεγεν ὅτι τὸ πραγματικόν, τὸ κατ' ἀμεσον τρόπον δεδομένον εἶναι τὸ διὰ τῶν αἰσθήσεων δεδομένον, ἦτοι μόνον ὁ ἄνθρωπος, ἀπησχόλει δὲ αὐτὸν καὶ πράγματι μόνον ἡ εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου.

Μίαν γνωσεολογικὴν δικαιολογίαν τῆς ἀπόψεως ὅτι μόνον τὸ κατ' ἀμεσον τρόπον δεδομένον εἶναι τὸ μόνον ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, εἶχε δώσει κάπως (ἦτοι εἰάν ἀφαιρεθοῦν αἱ παραπληρωματικαὶ γνώμαι του) ἐν τῷ μεταξὺ ὁ H u m e, πρὸ πάντων ὅμως ἔπειτα ὁ John Stuart Mill. Ὁ πρῶτος, ὁ H u m e, πρέπει νὰ ληφθῆ ἔδῳ ὑπ' ὄψιν ἔνεκα τῶν ἀκολουθῶν γνώμων του⁽²⁾: ἀρνεῖται γενικῶς τὸ δυνατόν γνώσεων, αἱ ὅποια θὰ ἰσχύουν γενικῶς καὶ ἀναγκαιῶς παντοῦ καὶ πάντοτε· τονίζει ὅτι τὸ κῦρος μιᾶς κρίσεως προέρχεται ἀπὸ τὴν συνήθειαν, ἦτοι ἀπὸ τὴν διαβεβαίωσιν αὐτῆς διὰ τῆς πείρας. Ὡστε ὁ H u m e ἀποδεικνύει οὕτως εἰπεῖν καὶ θεμελιώνει τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ κατ' ἀμεσον τρόπον δεδομένου· διότι κατ' αὐτὸν εἶναι μὲν αἱ παραστάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἐντυπώσεις ἢ ἰδέαι (διανοήματα), ἀλλὰ μόνον αἱ ἐντυπώσεις ὑπάρχουν κατ' ἀμεσον τρόπον, αἱ ἰδέαι παράγονται διὰ σκέψεως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐντυπώσεων (αἱ ἰδέαι εἶναι ἀντίγραφα τῶν παραστάσεων) διὰ τριῶν νόμων συνδυασμοῦ (τοῦ νόμου τοῦ συνδυασμοῦ τῶν παραστάσεων κατὰ ὁμοιότητα, τοῦ νόμου τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ καὶ τοῦ νόμου τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν ὡς αἰτίας καὶ αἰτιατοῦ). Ὁ J. St. Mill (1806—1873) ἀκολουθεῖ τὸν ἀποδεικτικὸν τρόπον τοῦ H u m e: διακρίνει ἀμέσους ἀληθείας καὶ συμπεράσματα· αὐτὰ εἶναι τὰ συστατικὰ μέρη τῆς γνώσεώς μας· αἱ ἀμεσοὶ ἀλήθειαι (ὅπως καὶ αἱ ἐντυπώσεις παρὰ τῷ H u m e) εἶναι τὸ κατ' ἀμεσον τρόπον δεδομένον τῶν αἰσθησιακῶν ἀντιλήψεων καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ψυχικῆς καταστάσεως· τὰ συμπεράσματα (αἱ ἰδέαι παρὰ τῷ H u m e) εἶναι κρίσεις, ἦτοι καταθέσεις, αἱ ὅποια καταφάσκουν ἢ ἀρνοῦνται κάτι

1. Πρὸβλ. ἀνωτέρω σελ. 43.

2. Πρὸβλ. H u m e, Treatise on human Nature καὶ Inquiry concerning human understanding, καὶ ἀνωτέρω σελ. 27 κ. ἑ.

εἰς ἓνα γεγονὸς (πραῖγμα) ὥστε μόνον αἱ ἄμεσοι ἀλήθειαι εἶναι ἀκριβῶς ἄμεσοι ἀλήθειαι, ὡς ζήτημα δὲ τίθεται ἡ ἀξιοπιστία τῶν κρίσεων, τῶν συμπερασμάτων· ὁ Mill λύει τὸ ζήτημα τοῦτο ὡς ἑξῆς: κρίσις εἶναι μία κατάσταση τῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία (κατάστασις) διεγείρεται δι' ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, με' ἄλλας λέξεις κρίσις εἶναι μία κατάσταση τῆς συνειδήσεως ἀφορῶσα τὴν σχέσιν μεταξὺ πραγμάτων, σχέσιν πενταπλῆν: ἀπλῆς ὑπάρξεως, συνυπάρξεως, ἀκολουθίας (ἦτοι ὅ,τι ὁ H u m e ὠνόμασε συνειρμὸν ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ), αἰτιότητος (ἦτοι ὅ,τι ὁ H u m e ὠνόμασε συνειρμὸν ὡς αἰτίαν καὶ αἰτιατὸν), καὶ ὁμοιότητος (ἦτοι ὅ,τι ὁ H u m e ὠνόμασε συνειρμὸν κατὰ ὁμοιότητα)· ἐκ τούτου λοιπὸν συμπεραίνει ὅτι ἡ ἀξιοπιστία τῶν κρίσεων, τῶν συμπερασμάτων, ἡ ὁποία ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ τεθῆ ὡς ζήτημα, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν τύχην τῶν ἐὰν ἐπεκυρώθησαν ἐπανειλημμένως διὰ τῆς πείρας (ἡ διδασκαλία τοῦ H u m e περὶ συνηθείας)· ὁ λεγόμενος φυσικὸς νόμος λοιπὸν βασίζεται, λέγει, ἐπὶ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι ἡ πορεία τῆς φύσεως εἶναι ὁμοιόμορφος καὶ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπεκυρώθη μέχρι τοῦδε ἀπὸ τὴν πείραν ἀνεξαιρέτως θὰ παρουσιασθῆ καὶ περαιτέρω. Ἡ ἀναγκαιότης, τὴν ὁποίαν ἐγκλείουν οἱ νόμοι οὗτοι, λέγει, εἶναι μόνον μία ἀπλῆ ἐκδοχή· προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ φαντασθῆ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ διαλυθῆ ἡ δεδομένη συμπλοκὴ τῶν παραστάσεων. Ὁ Mill προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ἐπίσης ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀρχικαὶ πεποιθήσεις καὶ γνώσεις πρὸ πάσης πείρας (a priori) καὶ ὅτι αἱ δύο δῆθεν ἀρχικαὶ πεποιθήσεις, ἦτοι ἡ ὑπαρξίς τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων καὶ ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἰδίου ἡμῶν ἐγώ, εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθοῦν ψυχολογικῶς. Ὡστε κατὰ τὸν Mill τὸ πρὸ πάντων κατ' ἄμεσον τρόπον ἀληθέστατον (τουλάχιστον εἰς τὴν προᾶξιν) εἶναι ἡ εὐτυχία, πρὸς τὴν ὁποίαν τείνει ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἀπὸ δὲ τὴν σκέψιν αὐτὴν ὁρμώμενος θέλει νὰ κανονίσῃ τὴν στάσιν (τὴν διαγωγὴν) τῶν ἀνθρώπων: ἀπὸ δύο δυνατὰ ἀντικείμενα (περιπτώσεις) εὐτυχίας, λέγει, εἶναι ἐκεῖνο ἡ εὐτυχία, τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκεται, ἐπιζητεῖται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἐγνώρισαν καὶ τὰ δύο κατὰ τρόπον ἐμπειρικόν·

ἄλλος νόμος ἢ ἄλλο μέτρον πρὸς καθορισμὸν τῆς εὐτυχίας δὲν ὑπάρχει, τοῦτο δὲ ἀποδίδει καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς : αἱ ἀρεταὶ εἶναι καθ' ἑαυτὰς ἀδιάφοροι ἰδιότητες, αἱ ὁποῖαι ὁμως ἐξυπηρετοῦν τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν ἡμῶν τόσον τῶν ἐγωῖστικῶν ὅσον καὶ τῶν κοινωνικῶν, αἱ δὲ τελευταῖαι αὐταὶ εἶναι δυνατόν μάλιστα νὰ ἰσχυροποιηθοῦν ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ διὰ διαπαιδαγωγήσεως, διότι εἶναι ἀναγκαῖαι διὰ τὴν κοινωνίαν· ἀκριβῶς ἕνεκα τούτου τὸ «ἰδεῶδες ἀντικείμενον ἀνεγνωρισμένως ὑψίστης ἐξαισιότητος, τὸ ὁποῖον ἴσταται ὑψηλὰ ὑπὲρ πάντα σκοπὸν ἐγωῖστικοῦ πόθου, ἐθεωρήθη ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα» (ἐντὸς τῆς κοινωνίας) ὡς προσωπικότης, ὠνομάσθη θεὸς καὶ ἀπέτέλεσε τὴν θρησκείαν, ἄλλως ὁμως εἶναι ἀκριβῶς μόνον τὸ προῖόν τῶν πόθων μας (1).

Οὕτως ἐσχηματίσθη, ἀρξαμένη μὲ τὸν Πρωταγόραν (συνεχισθεῖσα ἀπὸ τὸν Feuerbach καὶ τὸν Comte μὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα) καὶ θεμελιωθεῖσα ἀπὸ τὸν Hume καὶ τὸν J. St. Mill (διὰ νὰ τὸ χαρακτηρίσω πρὸς τὸ παρὸν γνωσεολογικῶς) ἡ διδασκαλία, ἡ ὁποία διδάσκει : πᾶσα διανοητικὴ κατασκευὴ, ἐπομένως καὶ πᾶσα φιλοσοφία ἐξερχομένη τῶν ὀρίων τῆς πείρας εἶναι ἄνευ νοήματος· ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίσῃ ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον καὶ τοῦτο μάλιστα μόνον μὲ τὴν ἀναγκαιότητα, ὅτι μᾶς δίδεται πάντοτε κατὰ ὄρισμένον τρόπον· ἀλλὰ καὶ μόνον τοῦτο, τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον ἔχει ἀξίαν διὰ τὸν ἄνθρωπον· τὸ δὲ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον τοῦτο εἶναι κυρίως μόνον ἡ προσωπικὴ καὶ ταυτοχρόνως ἡ κοινωνικὴ εὐτυχία.

Εἰς τρεῖς διαφόρους μορφὰς ἐπανελήφθησαν αἱ ἀπόψεις αὐταὶ εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν : ὡς θετικισμός, ὡς ἐσωτερικῶς θεμελιωμένη φιλοσοφία καὶ ὡς ἐμπειριοκριτισμὸς ἢ διδασκαλία περὶ πείρας.

1. Ὁ λεγόμενος θετικισμὸς ἔλαβεν ἀξίαν εἰς τὴν

1. Πρὸβλ. J. St. Mill, System der Logik, ἔπειτα Examination of Sir William Hamiltons Philosophy, ἐπίσης Utilitarianism καὶ Essays on Religion.

σύγχρονον φιλοσοφίαν διὰ τοῦ E. L a a s (1837—1885). Ἡ-θελεν, ὅπως λέγει (1), νὰ ἐπεξεργασθῆ μίαν φιλοσοφίαν κατὰ τὸν Π ρ ω τ α γ ὅ ρ α ν, τὸν H u m e καὶ τὸν J. S t. M i l l ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θετικῶν γεγονότων, ἤτοι ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἔξω-τερικῆς καὶ ἑσωτερικῆς ἀντιλήψεως, πείρας, παραδέχεται λοιπόν: α) εἶναι ἀδικαιολόγητος πᾶσα ὄντολογία καὶ ἐφαρμογὴ τῶν μαθηματικῶν ἐπὶ ἄλλων ἐπιστημῶν· β) δὲν εἶναι δυνατόν, ἢ ἡθικὴ δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπαχθῆ εἰς ἀρχάς, αἱ ὅποια δῆθεν δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀποδείξεως καὶ θεμελιώσεως· γ) εἶναι ἀδικαιολόγητος ἡ γνώμη ὅτι ὑπάρχουν ὑπεραισθησιακοὶ νόμοι τοῦ πνεύματος· δ) ἀδικαιολόγητος εἶναι ἡ ἐκδοχὴ ἐλευθερίας μὴ ἐξαρτωμένης ἀπὸ τὸν μηχανισμόν τῆς φύσεως καὶ ε) εἶναι ἀδικαιολόγητος ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ὑπάρχει μία πνευματικὴ ἀρχὴ ἔξω τῆς πείρας (transzendent), ὑπάρχει μία ἀθάνατος ψυχὴ· ἀπεναντίας, λέγει ὁ L a a s : ὁ κόσμος, γενικῶς πᾶν ἀντικείμενον εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν ἀνθρώπον κατ' ἄμεσον τρόπον μόνον ὡς περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς του, ὅπως ἄλλως καὶ τὸ ὑποκείμενον, τὸ «ἐγὼ» δίδεται μόνον ὡς τὸ θέατρον ἀντιλήψεως· ὁ ἀνθρώπος γνωρίζει λοιπὸν τὸν κόσμον, τὴν φύσιν, ὡς φαινόμενον, διότι ὑπάρχει μόνον ὡς ἀντικείμενον ἑνὸς ἀντιλαμβανομένου, ἑνὸς παριστάνοντος ἐγὼ, τὸ δὲ ἐγὼ τοῦτο πάλιν ὑπάρχει μόνον διὰ τῶν ἀντιλήψεων· ἡ γνώσις ἔχει λοιπὸν κατὰ βάθος (κατὰ τελευταῖον λόγον) αἰσθησιακὴν ἀρχήν, διότι εἶναι ἢ ἄμεσος ἢ ἔμμεσος· ἡ ἔμμεσος αὕτη γνώσις εἶναι τὰ αἰσθήματα (τοῦ H u m e αἰδέαι, αἰ σκέψεις, οἱ διαλογισμοί), τὰ ὅποια γεννῶνται διὰ κανονικῆς παραγωγῆς καὶ ἐπεξεργασίας ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ (ἄμεσα) αἰ-

1. Πρὸβλ. E. L a a s, Idealismus und Positivismus. Θέλω νὰ παρατηρήσω ὅτι ὁ τίτλος οὗτος, καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ ἰδεολογία καὶ θετικισμὸς παρουσιάζονται ὡς ἀντιθέσεις, δὲν εἶναι ὀρθός. Ἰδεολογία εἶναι ἡ τάσις πρὸς ἕνα ἰδεῶδες· ἡ ἀντίθεσις τοῦ θετικισμοῦ ὡς διδασκαλία περὶ τὸν κατ' ἄμεσον τρόπον καὶ ἐμπειρικῶς δεδομένον εἶναι ἡ διανοητικὴ κατασκευὴ, ὃ δὲ θετικισμὸς αὐτὴν ἀκριβῶς καὶ μόνην καταπολεμεῖ, ὅχι δὲ καὶ τὸ ἰδεῶδες, τὴν ἰδεολογίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ διὰ τοῦ L a a s εἰσήχθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἡ λέξις ἰδεολογία καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς διανοητικῆς κατασκευῆς· ἄς ληφθῆ ὑπ' ὅψιν διὰ νὰ μὴ προκύψουν παρεξηγήσεις.

σθήματα (τὰς «ἐντυπώσεις» κατὰ τὸν H u m e καὶ τὰς ἀμέσους ἀληθείας κατὰ τὸν M i l l)· αἱ γενικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι γνώσεις, εἰς τὰς ὁποίας καταλήγει ἡ ἐπιστήμη, δὲν εἶναι ἔργον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἔργον γεγονότων, τὰ ὁποῖα εἶναι ξένα εἰς αὐτὸν καὶ δὲν ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτὸν (ἡ «συνήθεια» κατὰ τὸν H u m e ;)· εἶναι δυνατόν νὰ ὁμιλοῦμεν περὶ πραγμάτων καὶ ιδιοτήτων, καταστάσεων καὶ σχέσεων, ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ δὲν ἔχουν ὄντολογικὸν νόημα, ὃ ἄνθρωπος φέρεται εἰς τὰς ἐννοίας ἐκεῖνας διὰ τῆς πείρας, πρέπει δὲ (ἡ εἶναι δυνατόν) νὰ ὁμιλοῦμεν περὶ τοιούτων πραγμάτων, ιδιοτήτων, καταστάσεων καὶ σχέσεων, διότι ἔχουν πρακτικὴν ἀξίαν, ἥτοι τὴν ἀξίαν, ὅτι διὰ τοιούτων ἐκφράσεων εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν ἱκανοποιητικὰς ἐξηγήσεις (δηλαδὴ εἰς τὴν γνώμην τοῦ H u m e περὶ συνηθείας προστίθεται ἔδῳ καὶ ἄλλος λόγος διὰ τὴν ὑπαρξίν τῶν λεγομένων γενικῶν γνώσεων, τῶν λεγομένων νόμων, ἥτοι ἡ πρακτικὴ αὐτῶν ἀναγκαιότης)· ἀντιθέτως ὅλαι αἱ μεταφυσικαὶ ἐκδοχαὶ οὔτε εἶναι δυνατόν ν' ἀποδειχθοῦν, οὔτε καὶ εἶναι ἀναγκαῖαι κατὰ τινὰ τρόπον διὰ τὸν πρακτικὸν βίον. Ὁ L a a s ὁμιλεῖ ἔπειτα σύμφωνα μὲ τοὺς γενικοὺς αὐτοὺς γνωσεολογικοὺς προσδιορισμοὺς εἰδικώτερα παρατηρῶν τὸν πρακτικὸν τρόπον τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου : γνωρίζομεν, λέγει, μόνον ἱστορικὴν καὶ κατὰ τελευταῖον λόγον ψυχολογικὴν γένεσιν τῶν ἠθικῶν νόμων· ὥστε καὶ τὸ θέμα τῆς ἠθικῆς ὡς ἐπιστήμης εἶναι δυνατόν νὰ συνίσταται μόνον εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀρχῆς αὐτῆς τῶν ἠθικῶν νόμων, ἔπειτα δέ, ἐννοεῖται, καὶ εἰς τὴν ὑπόδειξιν τῆς δυνατῆς περαιτέρω προαγωγῆς αὐτῶν· ὁ L a a s λύει λοιπὸν τὸ πρόβλημα αὐτὸ ὡς ἐξῆς : τὰ καθήκοντα, ὅπως ὑφίστανται, ἐξειλίχθησαν ἱστορικῶς ἀπὸ τὰς προσδοκίας καὶ ἀπαιτήσεις τοῦ περιβάλλοντος, δηλαδὴ ἀπὸ ἀνάγκας καὶ συμφέροντα· αἱ προσδοκίαι ὅμως αὐταὶ καὶ αἱ ἀπαιτήσεις δὲν εἶναι αὐθαίρετοι, εἶναι καθωρισμένοι διὰ τῶν ἀντικειμενικῶν ἀγαθῶν, δηλαδὴ καθορίζονται, ἐπειδὴ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν τὰ καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντα ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ συναισθανομένων ὄντων, π.χ. ἡ ἀσφάλεια τοῦ κέρδους ἀπὸ τὴν ἐργασίαν, ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη, οἱ θεσμοὶ καὶ νόμοι τῆς πολιτείας (λοιπὸν κατὰ βάθος, ὅπως ἔλεγεν ὁ M i l l ἡ πείρα τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα π.χ.

ἔδοκίμασαν, οὕτως εἰπεῖν, πολλὰ ἀντικείμενα εὐτυχίας).

Ἀπὸ τοιαύτας ἀπόψεις περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἐγεννήθη ἔπειτα ἓνας ὁρισμὸς τοῦ θέματος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας, ἡ θετικιστικὴ ἠθικὴ. Εἶναι βέβαια δύσκολον νὰ διακριθῇ ἡ θετικιστικὴ αὕτῃ λεγομένη ἠθικὴ ἀπὸ τὴν ἠθικὴν, ἡ ὁποία βασίζεται γενικῶς ἐπὶ ἐμπειρικῶν δεδομένων, ἥτοι δὲν ἐξάγεται συμπερασματικῶς ἀπὸ μεταφυσικὰς ἢ ἄλλως πως διανοητικῶς κατασκευαζομένας προϋποθέσεις, μ' ὅλα ταῦτα εἶναι δυνατόν νὰ θεωρήσω ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς θετικιστικῆς λεγομένης ἠθικῆς τὸ ὅτι ἡ κοινωνία, δηλαδή ἡ εὐτυχία τῆς κοινωνίας ἢ καὶ ὑποκειμενικῶς ἡ συμπάθεια θεωρεῖται ὡς τὸ κριτήριον τοῦ τρόπου τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων· ἡ θρησκεία θεωρεῖται τελείως περιττὴ (πρὸβλ. Th. Ziegler, F. Jodl κ.ά.), οὕτως ὥστε οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἰδέας ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι περιττὴ συνηνώθησαν εἰς τὴν ἑταιρείαν τὴν λεγομένην «ἠθικὴ καλλιέργεια» (ethische Kultur).

2. Ἡ λεγομένη «ἐσωτερικῶς θεμελιωμένη φιλοσοφία» (immanente Philosophie) ἢ ὅπως ὀνομάζεται κατ' ἐξοχὴν «ἡ φιλοσοφία τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου» (Die Philosophie des unmittelbar Gegebenen) δὲν διαφέρει τοῦ θετικισμοῦ τοῦ Laas κατ' ἀρχήν. Κατὰ τοὺς σπουδαιότερους ἀντιπροσώπους αὐτῆς (τὸν Schupre, τὸν Rehmke, τὸν R. v. Schubert, Soldern κ.ά.) μόνον τὸ ἐν τῇ συνειδήσει δεδομένον εἶναι πραγματικόν· ἀλλὰ ἡ συνειδήσεις δὲν εἶναι χῶρος κενός, εἰς τὸν ὁποῖον πίπτουν ὡς περιεχόμενον τοῦ τὰ πράγματα ὡς παραστάσεις· ἡ διαφορὰ μεταξὺ πράγματος καὶ παραστάσεως τοῦ πράγματος εἶναι διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀπ' εὐθείας γνωσθέντος καὶ τοῦ γνωσθέντος ὡς παράστασις· ὥστε μόνον ἡ συνειδήσεις, ἥτοι ἀκριβῶς ἡ καθαρὰ πεῖρα πρέπει νὰ τεθῇ πρὸς ἀνάλυσιν. Ἐδῶ ὅμως χωρίζεται ἡ σχολὴ εἰς δύο κατευθύνσεις: οἱ μὲν (ὁ Schupre, ὁ Rehmke κ.ά.) καταλήγουν εἰς τὴν ἐκδοχὴν μιᾶς γενικῆς συνειδήσεως ὡς τοῦ κοινοῦ εἰς ὅλας τὰς κατ' ἴδιαν συνειδήσεις (τῶν ἀνθρώπων)· ὁ Rehmke (1) λέγει ρητῶς, τὸ σύνολον τῶν δεδομένων πρέπει νὰ δια-

1. Πρὸβλ. Rehmke, Lehrbuch der allgemeinen Psycholo-

κριθῆ εἰς τὸ θεατῶς, καταφανῶς (χωρικῶς καθωρισμένον), ἦτοι τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον, καὶ εἰς τὸ μὴ θεατῶς, καταφανῶς (ἄνευ παντὸς δυνατοῦ χωρικοῦ καθορισμοῦ), κατ' ἔμμεσον τρόπον δεδομένον ἢ συμπερασματικῶς ἀποκτηθέν· ἀλλ' ὑπάρχει καὶ τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον μὴ θεατῶς, καταφανῶς δεδομένον (τὸ «διανοοῦμαι, συναισθάνομαι καὶ θέλω»), τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει ἐν χώρῳ, εἶναι ἄνευ θεατῆς, καταφανοῦς ὀριστικότητος, τὸ ὁποῖον ἐπομένως ἀναφέρεται εἰς ἓνα μὴ θεατόν, καταφανὲς κατ' ἴδιαν ὄν (εἰς τὴν κατ' ἴδιαν συνείδησιν, τὴν ψυχὴν) καὶ εἰς τὸ κοινὸν τῶν ὄντων τούτων (τὴν γενικὴν συνείδησιν). Ἀπενάντίας ὁ S c h u b e r t - S o l d e r n ἀναπτύσσει τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου κυρίως καὶ συνεπεστερώς ἀπὸ τὸν θετικισμὸν τοῦ L a a s καὶ καθορίζει ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταλήγη κανεὶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀπόψεων τῶν κατ' ἴδιαν ἀνθρώπων εἰς γενικὰ συμπεράσματα καὶ ὅτι ὑπάρχει λοιπὸν μόνον ὁ κατ' ἴδιαν ἄνθρωπος. Μ' ὅλα ταῦτα προσπαθεῖ καὶ αὐτὸς ἄμέσως νὰ καταστήσῃ οὕτως εἰπεῖν ἀβλαβῆ τὴν γνησίαν αὐτὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν σοφιστικὴν ἀποψιν, ἀναγνωρίζων ὅτι ὁ κατ' ἴδιαν ἄνθρωπος ὡς τὸ μόνον ἀληθὲς εἶναι «μεταφυσικῶς» καὶ «πρακτικῶς» παραφροσύνη.

3. Ἡ τελευταία, τρίτη φάσις τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου εἶναι ὁ λεγόμενος ἔμπειρικισμὸς τοῦ R. A v e n a r i u s καὶ ἡ συγγενὴς μετ' αὐτὸν θεωρία τοῦ M a c h, ἡ λεγομένη διδασκαλία περὶ πείρας.

Ὁ A v e n a r i u s (1843—1896) ἀνέπτυξε μίαν διδασκαλίαν (1), ἡ ὁποία, ὅπως λέγει, ἐν μέρει μὲν ἐξηγεῖ τὸν μηχανισμόν τῆς πείρας, ὅπως αὐτὴ διεξάγεται ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, ἐν μέρει δὲ καθορίζει τὸ ὄρθόν, τὸ μόνον ἐπιτετραμμένον καὶ παραδεκτὸν περιεχόμενον τῆς πείρας. Ἦτοι λέγων «καθαρὰν πείραν» ἐννοεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δίδεται διὰ τοῦ ἀντικειμένου ἀπλῶς καὶ κατ' ἄμεσον τρόπον, δηλαδὴ χωρὶς τὰς προσθή-

gie, 2α ἔκδ. 1905 καὶ Logik oder Philosophie als Wissenslehre 1918.

1. Πρὸβλ. A v e n a r i u s, Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Prinzipie des kleinen Kraftmasses. Prolegomena zu einer Kritik der reinen Erfahrung 1876 κτλ.

κας τοῦ ὑποκειμένου. Ὅπως λοιπὸν νομίζει, τὸ θέμα του εἶναι ν᾽ ἀναλύσῃ ἢ νὰ διασαφηνίσῃ τὰς σχέσεις ἐξαρτήσεως μεταξὺ περιβάλλοντος καὶ πείρας, ἤτοι προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ πρῶτον, πῶς τὸ περιβάλλον εἶναι προϋπόθεσις τῆς πείρας καὶ δεύτερον ποῖαι κρίσεις εἶναι πείρα. Κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ πρώτου ἐρωτήματος εὕρισκει ὅτι, διὰ νὰ ἐπέλθῃ κρίσις, ἀπαιτεῖται ἡ βιολογικὴ σχέση τῶν ὄρων: ἐρεθισμός, κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα, ἐναλλαγὴ τῆς ὕλης εἰς τὸν κρίνοντα (ἄνθρωπον), τροφή, ὀξύγονον κτλ. καὶ δίδει λοιπὸν τὴν ἀπάντησιν ὅτι τὸ περιβάλλον εἶναι προϋπόθεσις τῆς πείρας, διότι περιέχει ὄρους συμπληρωματικούς διὰ τὴν τελικὴν κατάστασιν τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸν αὐτὸν ἐξάγει ἔπειτα τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ δεύτερόν του ἐρώτημα: ἤτοι ἐκεῖναι αἱ κρίσεις (Aussagen), λέγει, εἶναι πείρα, αἱ ὁποῖαι πλησιάζουν τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀντιλήψεως τῶν «πραγμάτων» (Sachen), ἤτοι αἱ ὁποῖαι «γίνονται παραδεκταὶ ὡς δυνατὰ νὰ τεθοῦν ἐν τῇ μορφῇ πραγμάτων» (in der Form von Sachen setzbar angenommen werden), μὲ ἄλλας λέξεις ὅ,τι ὁ Mill ὠνόμασεν: ἐπανελημμένην διαβεβαίωσιν διὰ τῆς πείρας, διὰ τῶν ἔξωθεν ἐρχομένων, προηγουμένων ἐντυπώσεων. Ὁ Avenarius λέγει ὅτι ἡ διδασκαλία του περὶ «καθαρᾶς πείρας» εἶναι ἡ μόνη ἀληθῆς καὶ ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ἐξειλιγμένης ἀνθρωπότητος καὶ ὅτι ὅλα τὰ αἰνίγματα περὶ κόσμου, οὕτω πρὸ πάντων ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἔξω καὶ ἔσω κόσμου, ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου γεννῶνται διὰ «εἰσβολῆς» (Introjektion) τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὸ ἀντικείμενον.

Ἡ λεγομένη διδασκαλία περὶ πείρας (Erfahrungslehre) τοῦ Mach βασίζεται ἐπὶ τῆς ἐκδοχῆς (1) ὅτι ἡ αἰτιότης (ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος) εἶναι «περιγραφὴ» ἐνὸς γεγονότος καὶ ὅτι ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας ἀποδίδει μόνον μίαν πρακτικὴν ἐνότητα. Αἰτιολογῶν τὴν ἀποψίν του αὐτὴν λέγει ὅτι σώματα καὶ πράγματα ὑπάρχουν διὰ τὸν ἄνθρωπον κυρίως μόνον ὡς συμπλέγματα αἰ-

1. Πρὸβλ. Mach πρὸ πάντων Die Analyse der Empfindung und das Verhältniß des Physischen zum Psychischen καὶ τὸ νεώτερον Erkenntnis und Irrtum.

σθημάτων, ὥστε ἀποτελοῦν μόνον σύμβολα διὰ διανοήματα, συντόμους ἐκφράσεις διανοημάτων· γεγονότα εἶναι μόνον αἱ διάφοροι αἰσθήσεις (τὰ διάφορα αἰσθήματα), αἱ παραστάσεις, τὰ διανοήματα, συντόμως ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐνδομύχως ζῆ (Erlebnisse), ὄχι ὅμως πράγματα καὶ σώματα ἔξω αὐτοῦ. Ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ ὑπάρχη ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ κόσμου, τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ ψυχικοῦ καὶ φυσικοῦ κτλ. πᾶσα πραγματικότης εὐρίσκεται εἰς τὰς ἀπλᾶς αἰσθήσεις. Βεβαίως ἔχομεν ἐπιστήμην, ἀλλὰ ἐπιστήμη δύναται νὰ σημαίνη ἀκριβῶς μόνον ὅτι ἐκθέτομεν (περιγράφομεν) ἓνα ὁρισμένον πεδίον γεγονότων (π.χ. ἐν τῇ φυσικῇ) ἀποκλείοντες τὰς ὑποκειμενικὰς παραλλαγὰς ἢ διορθώνοντες αὐτὰς καὶ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν μόνον τὴν ὁμοιότητα ἢ ἀνομοιότητα μιᾶς αἰσθησιακῆς ἀντιδράσεως. παραλείποντες καὶ τὸ ἰδιάζον τῆς αἰσθήσεως ὡς μὴ ἔχον σημασίαν διὰ τὴν εὐρεθειῶσαν ἀντίδρασιν, ὅταν δὲ λέγομεν ὅτι ἐξελίσσομεν μίαν κοσμοθεωρίαν, μίαν γενικὴν ἄψιν τοῦ κόσμου (Weltbild), μὲ ἐπιστημονικὴν ἀξίαν ἀποδίδομεν τὴν σχέσιν ἡμῶν πρὸς τὸ περιβάλλον, ὄχι ὅπως αἱ τυχαῖαι καὶ ἄτακτοι περιγραφαί, ἀλλὰ διὰ οἰκονομικῆς φειδωλῆς χρήσεως τῶν πνευματικῶν ἡμῶν δυνάμεων.

Περὶ ἀμέσως δεδομένου ὁμιλοῦν καὶ οἱ λεγόμενοι ψυχολογισταὶ (D i l t h e y, T h. L i p p s, B r e n t a n o, K. S t u m p f κ.ἄ.). Καταγίνονται, λέγουν αὐτοί (1), μὲ τὰς ἐπιστήμας τοῦ πνεύματος (Geisteswissenschaften), ἤτοι μὲ τὴν ἱστορίαν, τὴν ἠθικὴν, τὴν καλαισθητικὴν, τὴν λογικὴν κτλ. αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀντικείμενα τοῦ «αὐτανολογισμοῦ», τῆς «αὐτεπισκοπήσεως» (Selbstbesinnung), ἢ ἔρευνα αὐτῶν ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν «κατανόησιν» (Verstehen) αὐτῶν, ἤτοι κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην γίνεται μίᾳ ἀμεσῶς γνῶσις (μία διορατικὴ γνῶσις) αὐτῶν· τὰ καθεστῶτα τῶν διαφορῶν λαῶν καὶ γενικῶς ὁ κόσμος πνευματικῆς

1. Πρβλ. T h. L i p p s, *Leidfaden der Psychologie*, D i l t h e y, *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, B r e n t a n o, *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, K. S t u m p f, *Toupsychologie* καὶ *Der Entwicklungsgedanke in der gegenwärtigen Philosophie*.

καλλιέργειας (Kultur) εἶναι, λέγουν, πνεῦμα ἐκ τοῦ πνεύματός μας, εἶναι ἀντικειμενικοποιηθὲν καὶ πραγματικὸν γενόμενον πνεῦμα (D i l t h e y). Ἐναντίας αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι προσπαθοῦν νὰ ἐξηγήσουν τὰ ἀντικείμενά των. Ἀρκεῖ λοιπὸν διὰ τὰς ἐπιστῆμας τοῦ πνεύματος μία ψυχολογικὴ βάση, ἐννοεῖται ὅμως ὅτι κατὰ τὴν ψυχολογικὴν αὐτὴν βάσιν πρόκειται περὶ τῆς ὑπερατομικῆς, τῆς ψυχολογίας τῆς καθαρᾶς συνειδήσεως καὶ ὄχι περὶ τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας⁽¹⁾. Ἴσως πρέπει νὰ νοηθῆ εἰς τοιαύτην σημασίαν ὅτι ὁ Husserl ὀνομάζει τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἐπιστήμην τῆς ἐσωτερικῆς πείρας, τῆς κατὰ κανόνα συνειδήσεως καὶ «ἐρευναν τῆς συνειδήσεως» (ὡς εἰδικὴν ἐπιστήμην τοῦ πνεύματος) καὶ διακρίνει αὐτὴν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν ὡς γενικὴν ἀποψιν τοῦ κόσμου ἢ κοσμοθεωρίαν, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς μὴ ἔχουσαν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν καὶ τὴν παραχωρεῖ εἰς τοὺς καλλιτέχνους, εἰς τοὺς θεολόγους, εἰς τοὺς νομικούς, εἰς τοὺς τεχνίτας καὶ συγγραφεῖς μυθιστορημάτων⁽²⁾.

Ἐδῶ θέλω νὰ ἀναφέρω καὶ τὸν λεγόμενον «πραγματισμόν», διότι ἡ ἀποψὶς τοῦ εἶναι κυρίως γνωσεολογική, χωρὶς νὰ ἀποκλείῃ μίαν ὀρισμένην γενικὴν ἀποψιν τοῦ κόσμου. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ αἱ γενικαὶ ἀπόψεις περὶ τοῦ κόσμου διαφέρουν ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τῆς ἰδιοσυστασίας τῶν ἀνθρώπων (οἱ λεπτοφυεῖς εἶναι ἰδεολόγοι, αἰσιόδοξοι, θρησκόι, παραδέχονται ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως, ἀπόλυτον ἀλήθειαν

1. Λέγουν ὅτι ἡ ὑπερατομικὴ αὐτὴ ψυχολογία εὐρίσκει, ἐννοεῖται, τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ἐν τῇ ἀτομικῇ ψυχολογίᾳ (ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὰ ἀντικείμενα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ πνεύματος ἀπαντοῦν ἐν τῇ ἀτομικῇ συνειδήσει). Τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον ἀποτελεῖ μόνον τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐρεῦνης πρὸς προσκομιδὴν τοῦ ὑλικοῦ διὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐννοιῶν τὰ ἀντικείμενα τῆς ψυχολογίας εὐρίσκονται διὰ στοχασμοῦ (συλλογισμοῦ), εἶναι κατὰ ποιότητα ὅμοια μὲ τὰ ἀντικείμενα τὰ διδόμενα κατ' ἄμεσον τρόπον, εἶναι ἀκριβῶς ἐνέργειαι, τὰ δὲ ἀντικείμενα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ πνεύματος εἶναι μόνον σύμπλεγμα ψυχικῶν ἐνεργειῶν.

2. Καὶ ὅμως ἐν τῷ περιοδικῷ Logos I, σ. 319 σημ. λέγει ἐπίσης : ἡ «φαινομενολογία», ἀκριβῶς ἡ ἐρευνά του τῆς συνειδήσεως ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν ἐπιστήμην τῆς φιλοσοφίας, τὴν εἰσοδὸν εἰς τὴν γνησίαν μεταφυσικὴν τοῦ πνεύματος, τῆς φύσεως, τῶν ἰδεῶν.

καὶ ἀπόλυτον ὑπαρξιν, δὲν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὴν πραγματικότητα, οἱ ἄδρομερεῖς πάλιν ἔχουν τελείως ἐναντίαν ἄποψιν περὶ τούτων καὶ δὲν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀνθρωπίνους ἀνάγκας). Ὡστε ὁ πραγματισμὸς θέλει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ πραγματικότης καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Θέλει ὅμως πρῶτ' ἅπ' ὅλα νὰ καθορίσῃ τί εἶναι ἀλήθεια : ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξιν ἀπολύτου καὶ ἐξ ἀρχῆς δεδομένης ἀληθείας, ἀλήθεια μιᾶς ἰδέας, μιᾶς κρίσεως εἶναι ἡ ἐργασιακὴ ἀξία αὐτῆς, ἀληθὲς εἶναι ὅ,τι συμφέρει (εἶναι καλὸν) διὰ τὸν βίον, ὅ,τι ἐὰν τὸ πιστεύει κανεὶς ὠφελεῖ τὸν βίον· ἦτοι πᾶσα ἐκδοχὴ εἶναι ἀληθής, ἡ ὁποία ὡς ἐκ τῶν πρακτικῶν συνεπειῶν τῆς καταδεικνύεται ὡς ἀξιόλογος, πολύτιμος, π.χ. αἱ θεολογικαὶ ἰδέαι (ὁ θεὸς κτλ.) εἶναι ἀληθεῖς, ἐφ' ὅσον ἔχουν ἀξίαν διὰ τὸν πραγματικὸν βίον· ἀλήθεια ἐν τῇ ἐπιστήμῃ εἶναι πᾶν ὅ,τι (πάντως ὡς σύστημα) παρέχει τὸν δυνατὸν ἀνώτατον βαθμὸν ἱκανοποιήσεως (1).

Αὕτη λοιπὸν εἶναι ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπου δεδομένου καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς φάσεις καὶ καθ' ὅλους τοὺς τρόπους ὅπως θεμελιώνεται. Δὲν ἀνέφερα μὲν καὶ τινὰς ἄλλας κατευθύνσεις αἱ ὁποῖαι καθορίζονται ἀπὸ τὴν αὐτὴν βασικὴν γνώμην, ἀλλὰ ἡ ἐπομένη κριτικὴ μου θὰ δικαιολογήσῃ τὴν παράλειψίν μου αὐτήν. Ἦτοι τονίζω ἐπίτηδες ὅτι ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπου δεδομένου ὑπάρχει τελεία ἤδη μὲ τὸν Πρωταγόραν καὶ τὸν Ημίε καὶ ὅτι οὐδὲν προσετέθη εἰς αὐτὴν ἰδιαίτερον ἢ εὐνοϊκώτερον ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους ὁπαδοὺς αὐτῆς: α) ὁ θετικισμὸς τοῦ Laas παρουσιάζει συνδυασμὸν τῶν δογμάτων τοῦ Πρωταγόρου, τοῦ Ημίε καὶ κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ J. St. Mill· β) ἀλλὰ πράγματι καὶ ὁ τελευταῖος αὐτὸς δὲν εἶχε

1. Πρβλ. W. James, 'The meaning of truth' Dewey, 'The influence of Darwin on philosophy and other essays in contemporary thought 1910 (ἀληθὲς εἶναι, λέγει, ὅ,τι καταδεικνύεται ὡς ἄξιον διαρκῶς διὰ τῶν ἐνεργειῶν του, τῶν ἀποτελεσμάτων του κατὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὰς πράξεις σελ. 161 κ.έ.) F. C. S. Schiller, Humanism (1908), Studies in Humanism (1907) κτλ. Πρβλ. R. Eisler, Humanismus. Beiträge zu einer pragmatischen Philosophie (1911).

πλουτίσει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πρωταγόρου καὶ τοῦ Ημίε περὶ τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον· τὸ ὑπέδειξα ἤδη κατὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν ἰδεῶν του· γ) ἡ «ἐσωτερικῶς θεμελιωμένη φιλοσοφία» παρουσιάζει μὲν, ὡς φαίνεται, μίαν πρόοδον, ἀλλὰ ἡ πρόοδος αὕτη συνίσταται, ὅπως κατέδειξα ἐπίσης, εἰς τὴν ἀσυνεπῆ ὑπέρβασιν τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου καὶ μάλιστα ἀκόμη καὶ εἰς αὐτὸν τὸν συνεπέστατον ὅπαδόν τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, τὸν Schubert-Soldeer, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπετελείωσε τὴν συνεπῆ διεξαγωγὴν τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ περιβάλλοντος (τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου) ὡς περιεχομένου τῆς συνειδήσεως, ἤτοι παρέστησε τὸν αὐστηρόν του ἀτομισμὸν (Solipsismus), διότι εἰθεώρησεν αὐτὸν πρακτικῶς ὡς «φρενοβλάβειαν»· δ) τὸ νέον, τὸ ὁποῖον προστίθεται εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ημίε ἀπὸ τὸν Avenarijus, εἶναι μόνον ἡ προσπάθεια πρὸς καθορισμὸν τοῦ μηχανισμοῦ, τοῦ πῶς δηλαδὴ παράγεται ἡ πεῖρα, τὸ θέμα ὅμως τοῦτο πάλιν ἔχει, εἴαν τινα, τὸ πολὺ βιολογικὴν ἀξίαν, ὄχι ὅμως καὶ γνωσεολογικὴν, ἀφοῦ τὸ ζήτημα κατὰ τὴν ἐξήγησιν π.χ. τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος δὲν εἶναι τὸ νὰ καθορισθοῦν αἱ σχέσεις ὁρῶν τινῶν, ὑπὸ τοὺς ὁποῖους ἐκδηλώνεται αὕτη, ἀλλὰ τὸ νὰ ἐξηγηθῆ πῶς αἱ σχέσεις αὗται, τὰς ὁποίας οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζη κανεὶς, λοιπὸν πῶς δύο ἐρεθισμοὶ θεωροῦνται ὡς αἰτία καὶ αἰτιατόν· ὁ δὲ Avenarijus περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ δὲν εἶπεν οὔτε λέξιν περισσοτέραν τῶν ὁσων εὕρισκει κανεὶς εἰς τὸν Ημίε, ἐκτὸς εἴαν ἔχει δίκαιον ὁ Wundt, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Avenarijus ὡς κεκαλυμμένον ὄντολογισμόν, τότε δὲ τὸ νέον εἶναι ἡ ἀσυνέπεια. ε) Ἄλλὰ οὔτε καὶ διὰ τοῦ ψυχολογισμοῦ προσετέθη κάτι τὸ νέον εἰς ὅσα εἶπον ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Ημίε, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο εἶχον θεμελιώσει π.χ. τὸ ἠθικὸν ψυχολογικῶς, δὲν ἀρνοῦμαι ὅμως ὅτι ἡ ἀποψις αὕτη ἐφηρμόσθη λεπτομερῶς καὶ τελείως ἀπὸ τὸν ψυχολογισμόν, εἶναι ὅμως πάλιν ἄλλο ζήτημα ὅτι δὲν καταλαμβάνει κανεὶς, τί ἐγνοοῦν οἱ διάφοροι ψυχολογισταὶ λέγοντες «ὑπερατομικὴν» ψυχολογίαν ἐν διακρίσει ἀπὸ τὴν «συνήθη» ψυχολογίαν, ἀφοῦ καὶ ἡ συνήθης ἢ ἀτομικὴ λεγομένη

ψυχολογία δὲν ἀφορᾷ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν κατ' ἰδίαν ἄνθρωπον (ἢ γενικῶς τὸ ἔμψυχον λεγόμενον ἄτομον), ἀλλὰ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν γενικῶς ἢ μήπως ἐννοοῦν (χωρὶς νὰ ἔχουν τελείαν συνείδησιν τοῦ πράγματος) τὴν ἀπόλυτον συνείδησιν, τὸ ἀπόλυτον ἐγὼ τοῦ *Fi e h t e*, ζ) Ὁ πραγματισμὸς φαίνεται μὲν ἀπεναντίας νὰ λέγη κάτι τὸ νέον: προσανατολίζεται βιοκεντρικῶς, θέτει ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας μιᾶς ἰδέας, μιᾶς κρίσεως τὴν ὠφελιμότητα διὰ τὸν βίον· ἀλλὰ πράγματι καὶ τοῦτο δὲν εἶναι νέον: ἤδη ὁ *Π ρ ω τ α γ ὁ ρ α ς* ἔθεσε τὸν ἄνθρωπον ὡς μέτρον ὅλων τῶν ἀξιῶν (ὅλων τῶν πραγμάτων), ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν διδασκαλίαν ὅτι δὲν ὑπάρχει (ἀπόλυτος) ἀλήθεια, τὴν γνώμην αὐτὴν ἐπεξεργάσθη ὁ *Η u i n e* κατὰ τέλειον τρόπον.

Θέτω λοιπὸν ὡς θέμα μου νὰ κρίνω τὰ ἐπόμενα διδάγματα: τὴν διδασκαλίαν ὅτι ὑπάρχει μόνον τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχουν νόμοι ἰσχύοντες μὲ ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα. Αἱ ἐκδοχαὶ αὐταὶ εἶναι τελείως ἀδικαιολόγητοι. Πρὸ πάντων σφάλλουν οἱ ὁπαδοὶ τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου, διότι δὲν θεωροῦν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς κάθε περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως ὡς κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον· ἔπρεπε ν' ἀναγνωρισθῆ ἄντικειμενικῶς ὅτι, εἰάν π.χ. ὁ θεὸς ἀπαντᾷ εἰς τὴν γενικὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν, τότε ὁ θεὸς εἶναι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀκριβῶς τόσον κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένος ὅσον καὶ τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον περιβάλλον. Ὡστε ἡ ἀφετηρία, τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον, καλῶς, ὀρθῶς ἐννοούμενον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτρέπη οὔτε ν' ἀρνεῖται κανεὶς οὔτε καὶ νὰ προὑποθέτῃ τὴν μεταφυσικὴν, ἥτοι τὸ ἐκεῖθεν τοῦ αἰσθησιακῶς δεδομένου; δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προὑποθέτῃ κανεὶς τὴν μεταφυσικὴν, διότι τὸ τοιοῦτον δὲν θὰ ἦτο ἐπιστημονικόν, ἀφοῦ τὸ ἐκεῖθεν τῶν αἰσθήσεων εὐρισκόμενον δὲν δίδεται ἐκ τῶν προτέρων, ὥστε ἐν πρώτοις (ἥτοι διὰ τὸν ἀμερολήπτως πρὸς γνῶσιν τελίγοντα ἄνθρωπον) καὶ δὲν ὑπάρχει· δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως καὶ ν' ἀρνηθῆ κανεὶς ἐκ τῶν προτέρων τὴν μεταφυσικὴν, διότι τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον, π.χ. τὸ ἀντικείμενον τῆς συνειδήσεως ὁ θεός, καὶ μόνον ὡς τοιοῦτον ἀντικείμε-

νον ἐξεταζόμενον, εἶναι δυνατόν ἴσως νὰ καταλήξῃ εἰς μεταφυσικὸν ἀντικείμενον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐκδοχὰς τοῦ λεγομένου ψυχολογισμοῦ. Ἐξαίρω μόνον μίαν ἐκδοχὴν του, τοῦτο δηλαδή ὅτι κατ' αὐτὸν αἱ λεγόμεναι ἐπιστῆμαι τοῦ πνεύματος ἔχουν ὡς βᾶσιν τὴν ψυχολογίαν, πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν ψυχολογικῶς ἢ γνώμη λοιπὸν αὐτῆ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη ἄλλο νόημα παρὰ τὸ ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο πρέπει νὰ νοηθῆ, νὰ ἐξηγηθῆ ἀπὸ ψυχικὰς ἀνάγκας ἢ ψυχικὰ γεγονότα ὡς αἷτια παραγωγῆς των, πρέπει ν' ἀποδοθῆ εἰς τοιαύτας ἢ τοιαύτας ἀνάγκας καὶ τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα γεγονότα· ἀλλὰ τὸ πρῶτον ἔπρεπε νὰ εἶναι : νὰ ἐρευνηθῆ καὶ κατανοηθῆ τὸ ἀντικείμενον ὅπως αὐτὸ δίδεται, (ἢ ἠθικότης, τὸ θρησκευτικὸν κτλ. ὅπως αὐτὰ ἐκλαμβάνονται ἀπὸ τὸν κοινὸν ἄνθρωπον, ὑπάρχουν εἰς τὴν συνείδησίν του), ἦτοι νὰ γίνῃ ἐπεξεργασία αὐτοῦ ἐν πρώτοις ὡς ἀντικειμένου μιᾶς κατ' ἰδίαν ἐπιστήμης· τότε δὲ ἴσως θὰ κατεδεικνύετο ὅτι τὸ ἀντικείμενον ἐκεῖνο (τὸ ἠθικόν, ἢ θρησκευτικότης, ἢ καλλιτεχνία κτλ.) δὲν εἶναι ἀπλοῦν φαινόμενον ψυχικῆς ἐνεργείας ἢ ψυχικῆς ἀνάγκης, ἀλλὰ ἔχει καὶ κάτι τὸ ἀντικειμενικόν, βασίζεται ἐπὶ ἀντικειμενικοῦ τινος παράγοντος. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ κατὰ τῆς ἀπόψεως τοῦ πραγματισμοῦ ὅτι ὁ βίος, τὸ ὠφέλιμον διὰ τὸν βίον (κατὰ τὸν Πρωταγόραν ὁ ἄνθρωπος) ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας, τῶν ἀξιῶν· δὲν ἔπρεπε νὰ λησμονῆται ὅτι ναὶ μὲν ὁ βίος (ὁ ἄνθρωπος), εἶναι βέβαια ἓνα σύνολον ἀπὸ ἀνάγκας, ὅτι ὅμως πρέπει πρῶτον νὰ ἐρευνηθοῦν τ' ἀντικείμενα τῶν ἀναγκῶν τούτων κατ' ἑαυτά.

Ἡ ἀφειτηρία «τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον» ἔπρεπε λοιπὸν, ὡς γνησία ἐπιστήμη, ν' ἀγνοῆ πᾶν ὅ,τι δὲν δίδεται κατ' ἄμεσον τρόπον, νὰ τὸ θέτῃ, ἐν πρώτοις, κατὰ μέρος καὶ ὄχι νὰ τὸ ἀρνῆται ὡς μὴ ὑπάρχον. Ὡς ἐκ τούτου ἔσφαλον οἱ ὀπαδοὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς καὶ κατὰ τοῦτο ὅτι χωρὶς νὰ ἐρευνηθῶν τ' ἀντικείμενα, π.χ. θεόν, ψυχὴν, σκοπὸν ἐν τῇ φύσει κτλ., τὰ ὅποια μ' ὅλα ταῦτα εἶναι γεγονότα τῆς γενικῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἐν πρώτοις ἀπ' εὐθείας, αὐτὰ κατ' ἑαυτά, καὶ νὰ ἐμβαθύνουν εἰς αὐτά, τὰ ἠρνήθησαν κατασκευαστικῶς ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς ἀπόψεώς των περὶ τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου ὡς τοῦ μόνου αἰσθησιακῶς δεδομένου καὶ ἤρχισαν νὰ χαριεντίζων-

ται περὶ τῆς μεταφυσικῆς. Ἀναφέρω ἓνα καὶ μόνον, ἀλλὰ πολὺ σπουδαῖον σημεῖον, ὅτι δηλαδὴ ὁ M a c h ἀπὸ τὴν ἀφετηρίαν τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου συμπεραίνει, ὅτι δὲν ὑπάρχει διαφορὰ οὐσιῶν μεταξύ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ⁽¹⁾. Ἡ τοιαύτη ἀποψις περὶ τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου καὶ ὁ τρόπος αὐτὸς ἐργασίας ἔχει ὡς κρυφίαν βάσιν τὴν γνωσεολογικῶς, μεθοδολογικῶς, ἐπιστημονικῶς ἀδικαιολόγητον γνώμην ὅτι ὅ,τι δὲν γίνεται ἀντικείμενον πείρας καὶ δὲν ὑπάρχει⁽²⁾. Ἀπὸ τοιαύτην δὲ ἀποψιν ἐγεννήθησαν καὶ αἱ ἐκφράσεις: ἡ μεταφυσικὴ σχεδιάζει μαγευτικὰ μέγαρα τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας, τὰ ὅποια δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ ἐξαπατοῦν τοὺς νηφαλίους ὀφθαλμοὺς τοῦ νέου ἐξελιγμένου ἀνθρώπινου πνεύματος⁽³⁾, ἡ ἡ μεταφυσικὴ ἀποτελεῖ σύστημα ἀπὸ λέξεις⁽⁴⁾, ἡ ἡ μεταφυσικὴ εἶναι ποίησις ἐκ διανοημάτων⁽⁵⁾ κτλ. — αἱ ὠραῖαι αὐταὶ ἐκφράσεις θὰ ἦσαν, ὅπως εἶπα καὶ ἀνωτέρω, δεδικαιολογημέναι, ἐὰν ἐξεσφενδονίζοντο κατὰ τῆς παλαιᾶς μεταφυσικῆς, χωρὶς νὰ λησμονῆται, ὅτι ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ εἶναι μόνον μία ἰδιόζουσα λύσις τῶν προβλημάτων.

Ἐπὶ τῆς ἑννοίας τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου αὐτὴ εἶναι ὅτι τὸ δεδομένον πρέπει νὰ ἐρευνηθῆ καὶ νὰ κατανοηθῆ, ὅτι ὅμως ὡς δεδομένον πρέπει νὰ θεωρηθῆ, ὅχι μόνον ὅ,τι δίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον ἔξωθεν (τὸ περιβάλλον), ἀλλὰ καὶ πᾶν ὅ,τι ἀπαντᾷ ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ ὑποκειμένῳ (ἐν τῇ συ-

1. Πρβλ. τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν σύγγραμμά του Die Analyse κτλ. ἐν τῷ προλόγῳ τῆς 4ης ἐκδ.

2. C. G ö r i n g, System der kritischen Philosophie I σελ. 266 κ.έ. L a a s, Idealismus κτλ. III σελ. 240 κτλ.

3. D i l t h e y, Einleitung κτλ. I σελ. 446 κ.έ.

4. S c h u b e r t - S o l d e r n, Der Kampf um die Transzendenz ἐν τῷ περιοδικῷ Viertelj. f. w. Philos. 1886 σελ. 469 καὶ Grundlage einer Erkenntnistheorie 1884 σελ. 11 κ.έ.

5. R i e h l, Der philosophische Kriticismus κτλ. II 2 σελ. 85 A v e n a r i u s, Kritik der reinen Erfahrung.

*Ελευθεροπούλου, Εἰσαγωγή εἰς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν

ν ε ι δ ῆ σ ε ι τ ο υ) καὶ μάλιστα πάλιν ὄχι μόνον τὸ «διανοοῦμαι, συναισθάνομαι, θέλω», ἀλλὰ π.χ. καὶ ἡ πίστις εἰς θεόν, ὃ ὁποῖος ἐν πρώτοις εἶναι ἀκριβῶς μόνον περιεχόμενον (ἓνα τῶν περιεχομένων) τῆς συνειδήσεως. Ὅταν γίνῃ ἐπεξεργασία ἀντικειμενικῆ ὄλων τούτων τῶν προβλημάτων, τότε δὲν ἀποκλείεται καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν συμπερασμάτων τῆς εἰς μίαν γενικὴν ἀποψιν (περὶ) τοῦ κόσμου (1). Ὅτι γενικῶς μεταφυσικῆ, ἤτοι γενικῆ ἀποψις (περὶ) τοῦ κόσμου ἐπιστημονικῶς δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐξαντλεῖται μὲ μόνην τὴν γνωσεολογίαν, ἢ τὴν ψυχολογίαν ἢ κατὰ τινα ἄλλον τρόπον ἐρεῦνης τῶν προβλημάτων, τοῦτο δὲν ἀπεδείχθη ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου. Ἐὰν αὐτοὶ νομίζουσι ὅτι τὸ ἀπέδειξαν λέγοντες, ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι μόνον μία περιγραφή τοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένου, τοῦ ὄρατοῦ, τοῦ προσιτοῦ εἰς τὰς αἰσθήσεις, τότε δὲν εἶναι ἐπιστήμη καὶ ἡ κυρία ἐνασχόλησις τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς, ἢ γνωσεολογία, ὥστε ἀδίκως καταφέρονται κατὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ ὡς μεταφυσικῆς καὶ ὡς γενικῆς ἀπόψεως περὶ τοῦ κόσμου. Ὁ ψυχολογισμὸς ὅμως καὶ ἀνεγνώρισεν εἰς τὸ τέλος μίαν ἰδιαιτέραν ἐπιστήμην φιλοσοφίαν, κατεῖδεν ὅτι δὲν ἱκανοποιεῖ τὴν τάσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐνιαίαν γνῶσιν, διότι ὡμολόγησε τέλος ὅτι ἡ πολλαπλότης τῶν οὐσιῶν βασιζέται ἐπὶ μιᾷ ἐκεῖθεν τῆς πείρας ὑπαρχούσης ἐνότητος καὶ ὅτι πρέπει γὰρ ὑπερβαίνῃ κανεῖς τὸ κατ' ἄμεσον τρόπον δεδομένον. Εἶναι ἀδιάφορον ὅτι οἱ ψυχολογισταὶ προσθέτουσι ἐδῶ ἄμέσως ὅτι βέβαια τὸ ὑψιστον καὶ τελευταῖον δὲν δύναται νὰ περιληφθῇ εἰς ἐννοίας καὶ ὅτι ἀποτελεῖ μόνον μίαν ἀφηρημένην μορφήν (2). Ὅ-

1. Πρὸβλ. κατωτέρω τὸ δεύτερον μέρος.

2. Ὁ M e i n o n g, *Über die Stellung der Gegenstandstheorie im System der Wissenschaften* 1907 λέγει καὶ ρητῶς, ὅτι ἡ ψυχολογία (ὁ ψυχολογισμὸς) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τὸ ὄλον τῆς φιλοσοφίας· διακρίνει βέβαια μίαν «θεωρίαν περὶ ἀντικειμένου» (Gegenstandstheorie) ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν: ἐκείνη, λέγει, καταγίνεται μὲ τὸ ἀντικείμενον ὡς τοιοῦτο (χωρὶς νὰ λάβῃ δηλαδὴ ὑπ' ὄψιν τὴν πραγματικότητά του, εἴαν καὶ πῶς εἶναι πραγματικόν), ἢ μεταφυσικῆ ἀπεναντίας καταγίνεται μὲ τὴν πραγματικότητα κτλ.

σον ἀφορᾷ τὴν γνώμην τοῦ πραγματισμοῦ ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐνὸς ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν «ἰδιοσυστασίαν» του (φέρω ἐνταῦθα εἰς τὴν μνήμην καὶ τὴν ὁμοίαν γνώμην τοῦ F i c h t e) τονίζω, ὅτι αὕτη ἐγκλείει βέβαια ἀλήθειάν τινα, θὰ τὴν πραγματευθῶ ὅμως κατωτέρω ὡς ἰδιαίτερον πρόβλημα περὶ τοῦ κύρους τῆς φιλοσοφίας (1).

Δὲν εἶναι ὅμως ὀρθοὶ καὶ αἰ κατ' ἰδίαν γνωσεολογικαὶ καὶ ἠθικαὶ γνώμαι τῆς ὅλης αὐτῆς κατευθύνσεως: ἐ γ ὡ δ ἐ ν ε ὑ ρ ἰ σ κ ω, ὅτι π.χ. ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος ἀπεδείχθη ἀπὸ τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ὡς μία ἀπλῆ γνώμη ἐκ συνηθείας· δ ἐ ν ε ὑ ρ ἰ σ κ ω ἐ π ἰ σ η ς, ὅτι ἐπειδὴ, ὅπως δεικνύει ἡ πείρα, αἱ ἀντικειμενικαὶ λεγόμεναι ἀρχαὶ μεταβάλλονται μὲ τὴν μεταβολὴν τῶν φαινομένων καὶ τῆς πείρας, πρέπει νὰ γίνῃ παραδεκτόν, ὅτι τοιαῦται ἀρχαὶ δὲν ὑπάρχουσιν· κατ' ἐμὲ ὑπάρχει καὶ ἡ ἄλλη δυνατὴ ἐξήγησις τοῦ γεγονότος τούτου, ὅτι δηλαδὴ τοιαῦται ἀρχαὶ δὲν ἐγνώσθησαν (ἀκόμη) ἔνεκα τῆς περιορισμένης πείρας μας· δ ἐ ν ε ὑ ρ ἰ σ κ ω τέλος, ὅτι ὁ πραγματισμὸς ἀπέδειξε τὴν γνώμην του ὅτι ἀλήθεια εἶναι τὸ ὠφέλιμον ἢ τοῦλάχιστον ὅτι τὸ ὠφέλιμον τοῦτο δὲν εἶναι, ὅπως παραδέχεται ἐκ τῶν ὑστέρων, τὸ ἐκάστοτε ὠφέλιμον διὰ τὸν κατ' ἰδίαν ἄνθρωπον κτλ. Δὲν εἰσέρχομαι ὅμως ἐνταῦθα εἰς κριτικὴν τῶν κατὰ μέρος ἐκδοχῶν.

β) Αἱ τάσεις πρὸς φυσιοδιφικὴν φιλοσοφίαν.

Εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη ἀποψις περὶ τοῦ τί εἶναι φιλοσοφία καὶ πῶς ὀφείλει νὰ γίνῃ ἐπεξεργασία αὐτῆς; Ἐταυτίσθη μὲν ἡ φιλοσοφία μὲ τὴν γνωσεολογίαν, ἢ μὲ τὴν ψυχολογίαν ἢ μὲ τὴν κοινωνιολογίαν ἢ μὲ τὸ ὅλον τῶν ἐπιστημῶν τούτων, ἀνεγνωρίσθη ὅμως ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ μία ἰδιαίτερα φιλοσοφία, ἡ ὁποία θὰ καταρτίζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τῶν ἐπιστημῶν ἐκεῖνων, ὡς συμπλήρωμα αὐτῶν. Εἶχε λοιπὸν παρουσιασθῆ πρὸ πάντων ὁ κοινωνιολογισμὸς καὶ ὁ ψυχολογισμὸς ὡς φιλοσοφία.

Κατὰ τὰς ἀπόψεις αὐτὰς ἐδέσποζεν ἡ τάσις νὰ γίνῃ ἐπε-

1. Πρβλ. κατωτέρω εἰς τὸ δεύτερον μέρος.